



Saksalainen yhteiskuntateoria arjen, ihmismielen ja sosiaalisten patologioiden tulkkina

Arvio teoksesta Kauppinen, Ilkka, Miikka Pyykkönen & Olli-Pekka Moisio toim. *1900-luvun saksalainen yhteiskuntateoria*. Helsinki: Gaudeamus. 2019. 310 s. ISBN 978-952-495-464-8.

Konsta Kajander

Saksalaisen yhteiskuntateorian rikas perintö

Saksalaisten teoreetikoiden merkitys humanistisille aloille ja yhteiskuntatieteille on korvaamaton. Jo lukion filosofian ja yliopiston peruskursseilta tutuksi tulevaa rationalismia, empirismia, positivismia, fenomenologiaa, hermeneutiikkaa ja kriittistä teoriaa ei voi käsitellä uskottavasti ottamatta huomioon saksalaisajattelijoiden vaikutusta näille traditioille. Tieteenhistoriallisesta näkökulmasta katsottuna on myös kiinnostava hahmottaa, minkälaisia vaikutteita ajattelijat ottivat oman aikansa yhteiskunnasta, ja miten he itse vaikuttivat aikakautensa poliittiseen ajatteluun ja laajemminkin kulttuuriin. Mitä olisikaan valistusaika ilman Immanuel Kantia, kulttuurinen nationalismi ilman Johann Gottfried von Herderiä tai moraalifilosofia ilman Friedrich Nietzscheä?

Saksalaisteoreetikkojen kiehtova, mutta usein polveileva ja vaikeaselkoinenkin ajattelu asettaa samalla lukijat haasteen eteen. Saksankielisten käsitteiden kääntäminen toiselle kielelle ei suju aina ongelmitta, kuten esimerkiksi Martin Heideggerin kohdalla voidaan huomata. Lisäksi sellaiset asiayhteyksistä poimitut ajatukset kuten ”tahto valtaan” (Nietzsche) tai ”proletariaatin diktatuuri” (Marx) ovat toimineet pahimmillaan polttoaineena 1900-luvun totalitaristille äärisuuntauksille. Niinpä eri filosofien ja yhteiskuntateoreetikoiden ajattelua esitteleville, samoin kuin ajattelun historiallisia reunaehtoja taustoittaville ajanmukaisille kommentaareille tulee olemaan nyt ja jatkossa tilausta.

Tällä kertaa haasteeseen ovat tarttuneet suomalaiset yhteiskuntatieteilijät Jyväskylän, Tampereen, Turun, Helsingin, Gardiffin ja Georgian yliopistoista. Sosiologian dosentti Ilkka Kauppinen, kulttuuripolitiikan professori Miikka Pyykkösen ja filosofian dosentti Olli-Pekka Moisio toimittama *1900-luvun saksalainen yhteiskuntateoria* esittelee kaikkiaan yksitoista teoreetikkoa. Mukana on klassikkoteoksia kuten Georg Simmelin



Rahan filosofia (Philosophie des Geldes 1900), Max Weberin *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin synty (Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus 1905)*, Hannah Arendtin *Vita Activa (The Human Condition 1958)* sekä Jürgen Habermasin *Julkisuuden rakennemuutos (Strukturwandel der Öffentlichkeit 1962)*. Lisäksi lukijoita hemmotellaan kahden alkuperäistekstin käännöksellä: Alfred Schütz'n *Elämismaailman rakenteilla (Some Structures of the Life World 1966)* ja Theodor W. Adornon *Yhteiskunnalla (Gesellschaft 1972)*. Tässä arvioissa jätän tunnetumpien klassikoiden esittelyn vähemmälle ja keskityn sen sijaan teoksen sovellusmahdollisuuksiin kulttuurien tutkimuksen näkökulmasta.

Tuottaako yhteiskunta edistystä vai kärsimystä?

Teos jakaantuu neljään osaan 'Modernin yhteiskuntaelämän taloudelliset ehdot', 'Elämismaailma, suhteet ja yhteiskunta', 'Frankfurtin koulukunta' ja 'Toimintaa systeemien ja epävarmuuksien asettamissa rajoissa', joita tukevat toimittajien laatimat johdanto- ja päätäntöluvut. Kirjoittajat kertovat lukujen aluksi käsiteltävän teoreetikon henkilöhistoriasta ja akateemisesta taustasta, jonka jälkeen esittelyssä ovat heidän keskeisimmät teoriat ja käsitteet. Parhaimmillaan kirjoittajat erittelevät myös teoreetikoon kohdistettuja kritiikkejä (erit. yhteiskuntafilosofian professori Arto Laitinen) sekä antavat esimerkkejä ajattelijan merkityksestä nyky-yhteiskunnalle ja sen tutkimukselle (erit. professori Risto Heiskalan ja sosiologian lehtori Petri Ruuskasen artikkelit). Kirjassa käsitelyihin teemoihin lukeutuvat muun muassa arvot, kokemus, työ, kapitalismi, modernisaatio, sosiaalinen integraatio ja vuorovaikutus. Teoksesta löytyy kattava asiasanahakemisto, joskin henkilöhakemisto puuttuu. Hengenviljelijät voivat olla joka tapauksessa tyytyväisiä, sillä kulttuuri saa kirjassa maininnan peräti 57 sivulla.

Johdanto- ja päätäntöluvut yhteen kietovana punaisena lankana toimii juutalaisesta kansanperinteestä tuttu Golem-narratiivi. Sosiologit Gad Yairi ja Michaela Soyer kuvaavat vertauksen avulla saksalaisen yhteiskuntateorian keskeisiä teemoja kuten byrokratiaa, teknologiaa ja kapitalismia. Ne ovat esimerkkejä siitä, miten yhteiseen hyvään ja edistykseen pyrkivät ihmisyyshakemisten luomukset karkaavat luojensa käsistä ja aiheuttavat kärsimystä. Narratiivi herättää yhteiskuntaan sovellettuna kiinnostavia ongelmia: ketä Golem ensisijaisesti suojelee ja minkä yhteisön "yhteistä hyvää" se tosiasiallisesti palvelee? Yhteiskuntateoreettinen analyysi purkaa näitä ongelmia tyypillisesti sosiaalisten verkostojen ja rakenteiden kautta, jolloin tutkimuskohteiksi valikoituvat luontevasti instituutiot, organisaatiot, ryhmät ja luokat sekä niiden välillä tapahtuvat vuorovaikutus- ja valtasuhteet. Siten vertaus luo pohjaa kirjassa käsiteltävien teoreetikoiden emansipatorisille pyrkimyksille paikantaa ja korjata yhteiskunnassa vallitsevia epäkohtia kuten eriarvoisuutta, väkivaltaa ja syrjäytymistä.

Itselleni uusina tuttavuuksina jäivät parhaiten mieleen Alex Honneth ja Hans Joas, joista jälkimmäisen ajatuksiin palaan tuonempana. Arto Laitisen esittelemä Honnethin tunnustussuhdeteoria pyrkii paikantamaan 'sosiaalisia patologioita' eli yhteiskunnallisia epäkohtia ylläpitäviä sorron muotoja, jotka voivat ilmetä esimerkiksi yksilöitä leimaavina negatiivisina stereotyyppinä. Mikäli yksilö uskoo niihin, hänen omakuvansa vääristyy, hän menettää itseluottamuksen omiin kykyihinsä ja kadottaa motivaation päämääriensä tavoitteluun. Honneth paikantaa yksilön kärsimyksen

muulta yhteisöltä saatavan tunnustuksen ja kunnioituksen puutteeseen. Kuten Laitinen toteaa, ”tällaiset kokemukset motivoivat myös sosiaalisia liikkeitä ja taisteluita kulttuurisista merkityksistä erilaisten valtasuhteiden puitteissa” (s. 172).

Vaikka Honnethilla ei näytä olevan ”rakkauden”, ”sosiaalisen arvostuksen” tai ”välittämisen” (s. 181) lisäksi kovinkaan konkreettisia ehdotuksia sosiaalisten patologioiden purkamiselle, pidän teoriaa kokeilemisen arvoisena esimerkiksi kulttuurista tunnustamista ja osallistamista käsittelevissä tutkimuksissa. Teoriaa voidaan tukea fenomenologisilla ja etnografisilla tutkimusotteilla, joiden avulla sosiaaliset patologiat ja tunnustamista koskevat ongelmat on mahdollista paikantaa yksilöiden arkikokemuksiin. Esimerkkeinä laajempien yhteisöjen epäoikeudenmukaisuuden kokemuksista ja eri ryhmien välisistä merkityskamppailuista voisivat puolestaan toimia Black Lives Matters, Mouvement des gilets jaunes ja Occupy Wall Street -protestiliikkeet, mutta toisaalta myös populismin ja vaihtoehtomedioiden kasvu. Näissä ilmiöissä riittää taatusti selvitettävää niin yhteiskuntatieteilijöille kuin kulttuurien tutkijoille.

Kulttuurisen tiedon rakentuminen

Kirjan avainteorietikko kulttuurien tutkimuksen näkökulmasta, sosiologian klassikoita Max Weberiä ja George Simmeliä toki unohtamatta, on fenomenologisen sosiologian kärkinimi Alfred Schütz. Hän on keskeinen linkki, joka yhdistää Edmund Husserlin fenomenologian ja Max Weberin ymmärtävän sosiologian Peter Bergerin ja Thomas Luckmannin tiedonsosiologiaan. Miikka Pyykkösen johdannolla varustettu artikkeli on näppärä johdatus Schützlin ajatteluun, jota voi syventää pääteoksella *Sosiaalisen todellisuuden merkityksenkäs rakentuminen* (2007, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* 1932). Schützlin tuotantoon perehtyminen on suositeltavaa erityisesti hermeneuttis-fenomenologisesta tieteenfilosofiasta ja sosiaalisesta konstruktionismista, mutta myös kognitiivisesta kulttuurintutkimuksesta kiinnostuneille tutkijoille.

Kokoelmaan valittu Schützlin artikkeli käsittelee ’elämismaailmaa’, joka on alun perin Husserlin kehittäämä käsite. Husserlin fenomenologinen näkökulma korostaa todellisuuden subjektiivista tarkastelutapaa. Elämismaailma kuvaa yksilön tulkintakehystä, jolla hän orientoituu kokemustensa perusteella maailmaan ja sen objekteihin. Tämä ”luonnolliseksi asenteeksi” kutsuttu kokemisen tapa on usein refleктоimaton ja kyseenalaistamaton. Elämismaailma liittyykin oleellisesti oman tieteenalani etnologian keskeisimpään tutkimuskohteeseen: arkielämään. Arjen tavoittamisen hankaluus on sen itsestään selvyudessa. Sen tutkiminen vaatii kontekstivoivaa selitystä kulttuurisista reunaehdoista, historiallisista prosesseista ja yksilöiden elämäkulusta, jotka yhdessä rakentavat ja muokkaavat arjesta sellaisen kuin se yksilöiden elämässä ilmenee.

Schützlin mukaan kulttuuri koostuu ilmaisua ja tulkintaa ohjaavista sosiaalisesti määräytyneistä skeemoista, jotka vaikuttavat edelleen siihen, mitä pidämme kyseenalaistamattomana (arki)tietona. Tämä vastaa pitkälti kognitiivisen kulttuurintutkimuksen kulttuuri-määritelmää sekä Habermasin käsitystä kulttuurista ihmisten kommunikaatiota ylläpitävänä tietovarantona ja tulkintakehyksenä. Vaikka

elämismaailma muodostuu fenomenologisesti yksilöiden mielessä, Schützin teoria huomioi myös siihen vaikuttavat kulttuuriset merkitysrakenteet. Siten Schütziin tutustuminen voi antaa hyviä työvälineitä sosiaalisesti jaettujen kokemusten, tiedon rakentumisen ja ajattelutapojen tutkimukseen (ks. myös Gronow & Kaidesoja 2018).

Kiinnostavan lisän tähän keskusteluun antaa edellä mainittu Hans Joas, jonka ajattelua esittelee sosiologian dosentti Erkki Kilpinen. Joasin tuotannon keskeisiä teemoja ovat ihmisarvojen ja ihmisoikeuksien historiallinen kehittyminen sekä inhimillisen toiminnan ja luovuuden ehtojen tarkasteleminen. Vaikka Joasin teoriat ovat Kilpisen mukaan otettu paremmin vastaan filosofiassa kuin sosiologiassa, ne toimivat hyvänä esimerkkinä ennakkoluulottomasta tieteellisten traditioiden vuoropuhelusta. Joas on kehitellyt moraalifilosofiaansa yhdistämällä saksalaista historismia amerikkalaiseen pragmatismiin. Hänen 1990-luvun alussa esittämät hypoteesit inhimillisen ajattelun kehollisuudesta ja intersubjektiivisuudesta ovat puolestaan saaneet vastakaikua kognitiotieteiden filosofiassa.

Joas esittääkin käyttökelpoisen määritelmän ihmisen kognitiosta: hän painottaa sitä ajattelun sijasta ensisijaisesti toiminnan osana. Siten kognitio ilmenee intentionaalisesti suuntautuneen toiminnan tuloksina, siis käyttäytymisenä, jolloin se on myös empiirisen tutkimuksen tavoitettavissa. Huomio kognition intersubjektiivisuudesta merkitsee puolestaan sitä, että ajattelua voidaan tarkastella kulttuurisesti jaettuna tietona, joka muokkautuu jatkuvasti vuorovaikutuksessa ympäristön ja muiden ihmisten kanssa. Sen sijaan olisin kaivannut konkreettisia esimerkkejä Joasin kiinnostavaan väitteeseen intentionaalisuuden paikantumisesta kehoon ihmismielen sijasta. Jäänkin odottamaan mielenkiinnolla ”empiirisesti edesvastuullisen mielenfilosofian” (s. 250) yhteiskuntatieteellisiä ja kulttuurien tutkimuksen sovelluksia, jotka selventävät yksilöiden intentioihin vaikuttavia taustatekijöitä, ja ottavat toiminnan selityksissä huomioon niin yksilön ja ympäristön, kulttuurin ja rakenteiden kuin mielen ja kehon vuorovaikutuksen.

Mihin menet, (saksalainen) yhteiskuntateoria?

Kirjan luettuani jäin pohtimaan pääotsikon viitoittaman yhteiskuntateorian ’saksalaisuutta’ ja ’1900-lukulaisuutta’. Kirjoittajat kyllä taustoittavat asiantuntevasti käsittelemänsä teoreetikot osaksi saksalaisen akateemisen tradition kehitystä, mutta muu historiallinen kontekstointi jää niukaksi. Mikäli teoreetikot olisi kytketty oman akateemisen *Gemeinschaftinsa* lisäksi myös saksalaisen *Gesellschaftin* kehitykseen, käsittely olisi saanut kiinnostavan tieteensosiologisen ja -historiallisen lisäulottuvuuden. Tällöin olisi tehty näkyväksi, mitä olivat ne 1900-luvun saksalaisen yhteiskunnan aikalaiskysymykset ja ongelmat, joihin ajattelijat pyrkivät teorioillaan ja käsitteillään vastaamaan. Teos olisikin hyötynyt perusteellisemmasta saksalaisen yhteiskunnan historiaa taustoittavasta lisäartikkelista. Jatkossa olisikin toivottavaa, että vastaavien kirjaprojektien tekijäkuntaan saataisiin mukaan myös aate- ja yhteiskuntahistoriallista asiantuntemusta.

Kirja päättyy Ulrich Beckin sitaattiin, jossa hän korostaa kaupunkien merkitystä kansalaisliikkeiden synnyttäjinä ja demokratian parhaana toivona ilmastonmuutoksen kaltaisten globaalisten ongelmien ratkaisemisessa (s. 260). Sitaatin välittämä ”think

globally, act locally” on sinänsä kaunis ajatus, mutta jäi kirjan lopetuksena aavistuksen suppeaksi ja herätti jatkokysymyksiä. Eikö Beckin ajama ”metodologinen kosmopolitismi” voi sisältää samalla tavalla sokeita pisteitä kuin kritisoimansa ”metodologinen nationalismi”? Kenties globalisaatiokin on yksi esimerkki Golem-narratiivista, joka hyvistä tarkoituspelistä aiheuttaa laajaa tyytymättömyyttä, kuten esimerkiksi oikeistopopulismin suosion nousu Euroopassa näyttää vihjaavan? Entä mitä ovat ne keinot ja argumentit, joilla periferioiden lokaalit yhteisöt saadaan identifioitumaan Beckin kovin abstrakteihin ”Yhdistyneisiin kaupunkeihin” tai muuhun globaaliin yhteisöön?

Itse vakuutuin enemmän päätännön monitieteisyyteen kannustavista sanoista. Toimittajat painottavat yhteiskuntateorian merkitystä tieteenalat ylittävänä ”tiedontuotannon ja -jakamisen kenttänä”, jota ”ei ole mielekäästä samastaa johonkin yksittäiseen oppiaineeseen” (s. 257). Jokohan vihdoinkin pääsisimme eroon jaottelusta, jossa selittäminen kuuluu luonnontieteille, ymmärtäminen ihmistieteille ja kriittisyys yhteiskuntatieteille? Toivoa sopii, että erimielisyys teorioista, menetelmistä, käsitteistä ja tiedon päämääristä johtaisi (tiedepoliittisten) valtataisteluiden sijasta tieteidenväliseen yhteistyöhön ja metodologisen pluralismin hyväksymiseen etenkin nyt, kun tutkinto-ohjelmat ja opintosuunnaukset ovat osittain korvaamassa oppiaineita.

Kirjaa voi suositella ainakin filosofian, sosiologian, valtio-opin sekä poliittisen ja aatehistorian oppikirjaksi, mutta myös kulttuurien tutkimuksen yhteiskunnallisia aiheita käsittelevien kurssien lukemistoksi Pyykkösen ja Kauppisen toimittaman *1900-luvun ranskalainen yhteiskuntateorian* (2015) kanssa. Osa lukijoista saattaa tosin kaivata vakuuttavan teoreettisen analyysin lisäksi myös teorioista sovellettuja empiirisiä esimerkkejä. Lukuihin olisikin mahdollisesti voitu lisätä muutama nosto tai lyhyt luettelo teoriaa käyttäneistä kotimaisista ja ulkomaisista tutkimuksista. Toisaalta hyvän oppikirjan tarkoituksena ei ole pureskella kaikkea kerralla valmiiksi, vaan herättää lukijoissa lisää ajatuksia ja jatkokysymyksiä. Sen tämä kirja totisesti tekee. Kirjassa käsiteltävät teemat ovat ohittamattomia kaikille, jotka pohtivat yhteiskunnallisesti vaikuttavan tutkimuksen edellytyksiä sekä yhteiskunnan ja yksilön välisen vuorovaikutuksen ongelmakohtia ja mahdollisuuksia.

FT Konsta Kajander on Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitokselta väitellyt kumulainen etnologi.

Kirjallisuus

Gronow, Antti & Tuukka Kaidesoja toim. 2018. *Ihmismielen sosiaalisuus*. Helsinki: Gaudeamus.

Pyykkönen, Miikka & Ilkka Kauppinen toim. 2015. *1900-luvun ranskalainen yhteiskuntateoria*. Helsinki: Gaudeamus.

Schütz, Alfred. 2007 [1932]. *Sosiaalisen todellisuuden merkityksekkäs rakentuminen: johdatus ymmärtävään sosiologiaan*. Tampere: Vastapaino.